

**ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. І.І.МЕЧНИКОВА
ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**

На правах рукопису

ФІЛАТОВ Борис Альбертович

**ДЕРЖАВА ТА ЦЕРКВА В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ
· КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ В США**

Спеціальність 12.00.01. - Теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових вчень.

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Одеса - 1997

ДВ 38.232

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права юридичного інституту Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: доктор юридичних наук, професор
О.В.СУРІЛОВ

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ: доктор юридичних наук, професор
О.Л.КОПИЛЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент
М.Ю. ЧЕРКЕС

ПРОВІДНА ОРГАНІЗАЦІЯ: Запорізький державний університет

Захист відбудеться 05 лютого 1997 го 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.05.01.08 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук при Одеському державному університеті ім. І.І.Мечникова (270058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 60)

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Одеського державного університету .

Автореферат розіслано 06 червня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат юридичних наук, доцент

П.П.МУЗИЧЕНКО

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00737923 (V)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Формування в Україні правової держави, прийнятий курс на подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії та церкви взагалі дали імпульс відродженню тисячолітніх традицій народу і створили необхідні умови для гармонійного співіснування людей різного віросповідання.

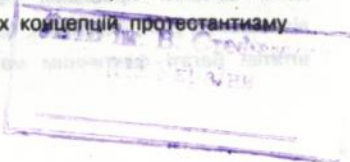
Прийнята Конституція України, Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" від 23 квітня 1991 р. гарантують державний захист свободи совісті та забезпечують повноцінний правовий статус релігійних організацій.

Процес обговорення проекту Конституції показав, наскільки широкий спектр позицій політичних партій, громадських організацій та пересічних громадян щодо вирішення проблеми державно-церковних відносин. Реалії нашого життя свідчать, що порушення прав людини в питаннях свободи совісті мають місце і зараз. Міжконфесійні конфлікти, розмаїття деномінацій, поширення східних "нетрадиційних" релігій, гострі дискусії з приводу мови богослужіння потребують подальшого вдосконалення чинного законодавства, посилення державного контролю за його додержанням, розробки концептуальних засад державної політики відносно релігії та церкви.

Спираючись у першу чергу на власні історичні традиції державотворення, законодавець не може нехтувати досвідом інших країн, наприклад, США, котрі мають багатий, в деяких випадках навіть унікальний досвід правового регулювання державно-церковних відносин, зафіксований у конституційних нормах штатів, федеральній Конституції США та в практиці Верховного Суду.

Важливість та актуальність теми дослідження визначає те, що сьогодні у вітчизняній науці майже повністю відсутні наукові розробки з неї. Автором не знайдено спеціального монографічного дослідження теми в хронологічний період історії США від початку колонізації до прийняття федеральної Конституції та «Білля про права».

Ще в недалекому минулому в радянській науці панував тенденційність, яка заважала адекватному висвітленню ролі та значення релігійного фактора взагалі і політико-правових концепцій протестантизму

зокрема в процесі становлення державності в США і формування конституційної концепції регулювання державно-церковних відносин.

Потребують уточнення такі поняття, як свобода совісті, свобода віросповідання, свобода релігії.

Отже, актуальність теми дисертації визначається потребами науки та можливостями використання в умовах України вивченого автором досвіду відносин "держава - церква" в процесі становлення конституційного ладу в США.

Ступінь і теоретичний рівень розробки теми також свідчать про її наукову актуальність. Деякі аспекти історії державно-церковних відносин колоніального періоду розглядаються в трьохтомній монографії Л.Ю.Сльозкіна та роботі А.С.Самойло, але автори головним чином аналізують суспільно-економічні проблеми становлення капіталістичних відносин у колоніях. Ранньому періоду американської філософії присвячена робота М.Е.Покровського.

Наприкінці 60-х років були опубліковані наукові праці А.М.Каримського, В.В.Согріна, Н.М.Гольденберга, у яких розглядається вплив ідей Просвітництва в період боротьби колоній за незалежність. У цих роботах політико-правові концепції фундаторів американської держави розглядаються виключно крізь призму впливу просвітницьких ідей. Місце і значення релігійного фактора у світогляді "отців-засновників" не стало предметом аналізу. Ця тенденція знайшла рельєфне відображення в суто критичній праці Л.Н.Великовича.

Практично, за винятком кандидатської дисертації В.І.Лафитського, відсутні дослідження, присвячені аналізу конституційних норм штатів. При цьому В.І.Лафитський не поставив за мету свого дослідження спеціальний аналіз норм штатів щодо правового регулювання взаємовідносин держави та церкви.

Значний науково-теоретичний потенціал мають цікаві роботи В.Г.Каленського та М.А.Никифорової, в яких докладно аналізується інститут громадянських свобод у США. Але на думку автора, деякі положення з них потребують уточнення.

У фундаментальних працях А.А.Мішина та В.А.Власихіна розглянуто деякі аспекти проблеми правового регулювання державно-церковних відносин на рівні федерації, однак вони не аналізують ці відносини на рівні штатів. Багаті фактичним матеріалом роботи релігієзнавця А.А.Кислової

висвітлюють місце релігії та церкви в суспільно-політичному житті США тільки в XIX столітті, проте автор не аналізує законодавчих актів.

Маючи за мету зіставлення точок зору на проблему різних правових шкіл, дисертант проаналізував роботи американських авторів і дійшов таких висновків: 1) на позицію радянських дослідників-американістів значною мірою вплинули праці Г. Алтекера та В.Л.Паррингтона, в яких деякі висновки потребують корегування; 2) в американських наукових публікаціях існують розбіжності щодо тлумачення сенсу Першої поправки до федеральної Конституції. Дисертант відзначив теоретичну глибину та точність наукового аналізу робіт Л.Б.Леві (L.B.Levy), В.Г.Маклоуджі (W.G.McLoughing) та інш. Автор дисертації критично оцінив тлумачення Першої поправки, яке пропонують Дж.М.О'Ніл (J.M.O'Neill), В. Бернс (W. Berns), Дж.М. Малбін (J.M. Malbin) та інш.

Об'єкт і предмет дисертаційного дослідження. Об'єктом дослідження є історичний процес реалізації (формування, становлення) конституційної концепції регулювання державно-церковних відносин хронологічного періоду від перших років колонізації до прийняття конституцій штатів та федеральної Конституції США.

Тісно пов'язаний з об'єктом предмет дослідження - політико-правові ідеї та концепції, що розглядають відносини держави і церкви, держави і релігії, в яких знайшло своє концентроване логіко-понятійне вираження розуміння сучасників розглядуваних подій, сутності конституційної концепції регулювання державно-церковних відносин.

Мета і основні завдання роботи. Мета роботи - вивчення теоретичних, практичних, законодавчих аспектів взаємовідносин держави та церкви, а головне - виявлення значення релігійного фактора взагалі та доктрини протестантизму зокрема в процесі розвитку та утвердження конституційних норм штатів і федерації. Окрім того, автор ставить за мету проаналізувати законотворчу практику штатів відносно правового регулювання свободи віросповідання.

У зв'язку з цим дисертант ставить перед собою завдання:

- висвітлити історичні умови виникнення протестантських деномінацій у період Реформації в Англії та їх роль у колонізації Північної Америки і формуванні перших "політичних організацій" майбутніх США;

- проаналізувати основні політико-правові ідеї поміркованого та радикального пуританізму, їх генетичний зв'язок з теологічною доктриною кальвінізму;
- з'ясувати внесок духовно-релігійних, інтелектуальних пошуків у розробку нормативних актів у період підготовки революції та війни за незалежність;
- дослідити ступінь впливу політико-правових концепцій, ідей протестантизму на правосвідомість рядових сучасників розглядуваних подій та творців федеральної Конституції США і конституцій штатів.
- керуючись загальнонауковим принципом об'єктивності дослідження, показати справжнє коло правовідносин, що регулюються зазначеними нормативними актами, відобразити компетенцію різних органів влади, повернути увагу на розмежування повноважень між штатами і федерацією в сфері державно-церковних відносин.

Методологічні основи дисертаційного дослідження. Вибір методології дослідження обумовлений специфікою теми, аналіз якої потребує додаткового вивчення наукових праць істориків, культурологів та релігієзнавців. Окрім того, багатогранний характер теми вимагає детальнішого розгляду тісних зв'язків державно-правових процесів з іншими соціальними феноменами. Отже, обрана методологія має "плюралістичний" (за виразом П.М.Рабіновича) характер і містить, по-перше, загальнонаукові принципи історизму та об'єктивності розгляду і, по-друге, конкретно-наукові методи пізнання: логіко-історичний, історико-правовий, порівняльно-правовий. Автор роботи дотримується також хронологічного та проблемно-теоретичного підходів.

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці вітчизняних дослідників у галузі теорії держави та права, історії політичних та правових учень. Це насамперед наукові публікації Л.Д.Воеводіна, В.В.Лазарева, П.М.Рабіновича, О.В.Сурілова, В.С.Нерсисянца, Ю.В.Тихонравова та ін.

Практичну основу дисертації складають конституційні акти штатів та федерації. Головне джерело - офіційне видання Конституції США (мовою оригіналу), матеріали дебатів на конвентах штатів під редакцією Дж.Елліота (J. Elliot), документи першого федерального Конгресу під редакцією Л.Г.Діноу (L.G. DePown) та збірник сучасних конституційних норм штатів і Пуерто-Ріко під редакцією А.В. Штейнхільбера (A. W. Steinhilber).

У процесі вивчення проблеми дисертант використовував "Федераліст" під редакцією С. Россітера (С. Rossiter), праці Т.Джефферсона під редакцією Дж.Бойд (J.P. Boyd) та Д. Медісона під редакцією Р. Рутланд (R. A. Rutland), а також роботи Мартіна Лютера, Жана Кальвіна та інших протестантських діячів.

Практичною основою дисертації також є конституційні документи штатів: "Хартія привілеїв" Пенсильванії та "Декларація прав Віргінії" під редакцією Дж.Гріна (J.P.Greene) і конституції штатів та колоніальні хартії, систематизовані Ф.Ньютоном (F.Newton).

Наукова новизна дисертації обумовлена насамперед обраною темою, яка розглянута і викладена в межах окремого, закінченого дослідження.

Уперше проведено компаративний аналіз конституційних норм різних штатів, які регулюють державно-церковні відносини в їх історичній еволюції.

Введено в науковий обіг публікації, які не привернули належної уваги вітчизняних дослідників-правознавців.

Наукова новизна роботи знайшла своє відображення в таких положеннях, які дисертант вносить на захист:

- у XVII ст. управління колонією в Масачусетсі не мало теократичного характеру, як це вважається у вітчизняній науці. Змішування функцій Магістрату та керівництва конгрегації свідчить лише про теократичні тенденції. Окрім того, юридичний аналіз нормативних актів свідчить про наявність рис, притаманних республікансько-демократичному устрою.
- рух північно-американських колоній (потім штатів) за установлення релігійної свободи мав ряд характерних особливостей; умовно можна відокремити два напрями: віргінський та новоанглійський, котрі мають поміж собою досить мало точок зіткнення;
- у процесі боротьби північно-американських колоній за незалежність, вплив релігійних переконань у суспільній свідомості (і в правосвідомості зокрема) учасників подій мав домінуючий характер на відміну від ідей Просвітництва;
- віргінський досвід конституційного закріплення релігійної свободи не був взірцем регулювання державно-церковних відносин для інших штатів і не зміг серйозно вплинути на становлення федеральної конституції юї концепції регулювання цих відносин;
- федеральна Конституція 1787 р. не мала суто світського характеру і тому не могла здійснити в США повного розділу між державою та церквою. Автор

наполягає на тому, що переклад VI статті Конституції, який використовується для тлумачення у вітчизняній правовій науці, не точно відображає зміст норми;

- на політико-правові ідеї засновників американської ідеї мали пріоритетний вплив не ідеї Просвітництва, а кальвіністсько-пуританські ідеї; таким чином, в основу уявлень «отців-засновників» про належний державний устрій покладено протестантське розуміння "гріховної сутності людини", а не просвітницька доктрина її "натуралістичної природи";

- зміна позиції Дж. Медісона відносно цілеспрямованості прийняття «Білля про права» пов'язана не тільки з впливом на нього Т. Джефферсона та усвідомленням необхідності цього прийняття, але також і з особистою його зацікавленістю у підтримці електорату (в першу чергу баптистської деномінації);

- у процесі прийняття Першої поправки палата представників у цілому і Медісон зокрема мали намір обмежити в питаннях "запровадження релігії" виключно компетенцію Конгресу, і тому твердження про те, що це була ініціатива Сенату, хибне.

- Перша поправка до Конституції передбачала з самого початку свого прийняття заборону ' будь-якої урядової підтримки релігії та церкви, але тільки на федеральному рівні, отже, Перша поправка, розглянута в загальному контексті становлення конституційної концепції регулювання державно-церковних відносин у США, не була розрахована на здійснення повного розділу між державою та церквою.

Наукова та практична значущість дисертації. Наукова значущість дисертації в тому, що положення та висновки, викладені в роботі, є певним внеском у вивчення особливостей становлення конституційного ладу в США, а також у тому, що автор розглядає нові аспекти цієї проблеми, які не знайшли належного аналізу у вітчизняних наукових працях, що призвело до неадекватного, а інколи спотвореного відтворення процесу становлення конституційного ладу в США.

Практична значущість дисертаційного дослідження полягає в тому, що матеріали, результати та аналіз наукових праць вітчизняних і американських учених, уточнення деяких понять можуть бути використані в подальшій розробці правових актів щодо відносин і взаємодії держави та церкви, міжконфесійних стосунків .

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані також при підготовці наукових посібників, довідкової та навчально-методичної літератури, спецкурсів з питань історії політичних та правових вчень, історії держави та права, а також конституційного права зарубіжних країн, вони стануть у пригоді студентам та аспірантам правових спеціальностей.

Апробація дисертації. Дисертація виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова.

Основні положення та висновки, що містяться у роботі, пройшли апробацію в повідомленнях та виступах на регіональній, міжрегіональній і міжнародній наукових конференціях (по секції правознавство), присвячених формуванню в Україні громадського суспільства.

Основні положення та висновки використовувались у навчальному процесі під час проведення практичних занять зі студентами.

Структура дисертаційної роботи обумовлена метою, завданнями, логікою дослідження та теоретико-хронологічним підходом до аналізу теми. Дисертація складається із вступу, трьох глав, висновків та списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Вступна частина дисертації містить обґрунтування актуальності обраної теми дослідження, аналіз стану науково-теоретичної розробки, в ньому визначається мета, завдання роботи, методологія дослідження, його теоретична і практична основи, формулюються основні положення, що вносяться на захист.

Перша глава "Реформація в Англії і політико-правові ідеї пуританських сект та деномінацій" присвячена вивченню особливостей реформи церкви в Англії середини XVII ст., яка мала компромісний характер, що викликало негативну реакцію у послідовних прихильників протестантської доктрини. Пошукувач навмисно звертає увагу на події, які відбувались в цей хронологічний період, оскільки, на його думку, якраз тоді почали формуватись основні політико-правові концепції пуританізму, які знайшли потім своє відображення при розробці засад державної політики в США відносно релігії та церкви. Дисертант підкреслює, що протидія

англіканській церкві була по суті вимогою відокремлення церкви від держави і протестом проти етатизації церкви та введення єдиного віросповідання.

У першому параграфі глави "Доктринальні засади політико-правової концепції пуританізму" висвітлюються роль та значення так званої папської революції (термін О.Розеншток-Хюссі) у формуванні західної традиції права, у систематизації канонічного права. Розглядається також еволюція концепції "двох мечів", започаткованої Августином Аврелієм і розвиненої декреталіями папи Григорія VII - натхненника папської революції, втілення в життя якої призвело до етатизації католицької церкви. Автор підкреслює, що духовна та інтелектуальна підготовка Реформації точилася ще в епоху середньовіччя і знайшла своє відображення в трактаті Іоана Солсберійського "Polycraticus", де він зробив одну з перших спроб подолати концепцію "двох мечів", спираючись на спадщину давньогрецьких філософів, римських юристів, Священне Письмо. Вагомий внесок в ідейно-духовну підготовку Реформації зробив Дж. Укліф, вчення якого заперечувало церковну ієрархію, всевладу римського престолу, а визнавало єдиним джерелом віри Священне Письмо.

Значне місце займає вивчення теологічних доктрин М. Лютера та Ж. Кальвіна, з якими генетично пов'язані не тільки вимоги відокремлення церкви від держави і свобода віросповідання, але й політико-правові ідеї щодо державного устрою. М. Лютер наполягає на чіткому розмежуванні повноважень і функцій світської влади, яка повинна керуватися "розумом та природним правом", і церкви, діяльність якої може бути заснована тільки на Священному Письмі. Більш радикальний характер політико-правовим концепціям протестантизму надав Ж. Кальвін, еволюція поглядів якого свідчить про детальнішу розробку політико-правової концепції протестантизму. Основні положення цієї концепції: 1) заперечення надвеликої держави ; 2) неможливість концентрації влади в руках небагатьох, тим більше однієї людини; 3) необхідність конституцій, які містять чіткі гарантії свободи народу і контроль за діями влади; 4) розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову, що не підлягають одна одній; 5) суверенність кожної соціальної одиниці; 6) автономія місцевої влади.

У параграфі розглядаються специфічні особливості і наслідки реформи церкви в Англії (супрематія, інститут єпископів та ін.), що призвело

до виникнення руху пуританізму, як результат - до релігійних переслідувань, еміграції в Новий Світ.

Пуританізм був досить складним переплетенням теологічних, політико-правових ідей і концепцій та соціально-економічних вимог. Як вважає М.Е. Покровський, головне в політичних доктринах пуританізму - вимоги необхідності встановлення республіканського ладу на основі природного права у відповідності з біблейськими принципами справедливості, рівності, правосуддя. Прихильники так званого радикального пуританізму (Р.Броун, У.Бредфорд, У.Брюстер, Дж.Робінсон) вимагали повного скасування англійської церкви та цілковитої незалежності релігійних общин від держави. Концепція ковенанту (covenant), розроблена радикальними пуританами, передбачала заключення договору віруючих з Богом та згоди між членами конгрегації щодо виконання моральних законів Моїсея та Ісуса Христа. Згідно з концепцією ковенанту члени релігійної общини (конгрегації) на загальних зборах вільно обирають шляхом голосування керівництво - найдостойніших мирян (просвітерів). З юридичної точки зору викликає певний інтерес документ "7 статей" (так звана "Лейденська угода") як перша спроба легальним шляхом відстояти право на свободу віросповідання.

У другому параграфі глави «Політика метрополії і особливості державно-церковних відношень у Вірджинії, Меріленді та Новому Плимуті» досліджується політика метрополії щодо колоній у Північній Америці та особливості правового регулювання державно-церковних відносин. Торкаючись причин еміграції автор вважає, що головним мотивом еміграції пуритан був релігійний, на відміну від мотивів англікан та католиків. Бажаючи втілити в життя головні ідеї своїх релігійних переконань, вони хотіли побудувати у Північній Америці "Новий Ханаан".

Особливу увагу автор звертає на нормативні акти та інші документи, у яких зафіксовані принципи офіційної політики щодо регулювання державно-церковних відносин у Меріленді та Новому Плімуті, зокрема таких, як "Акт про релігію", прийнятий Асамблеєю Меріленда в 1649 р., присяга губернатора Меріленда. Відзначаючи характерну особливість вимог цих документів, дисертант звертає увагу на їх "дипломатичність" та обережність формулювань. На підставі аналізу автор спростовує твердження О.В.Ефімова про переслідування католиками іновірців.

Значне місце в параграфі займає вивчення дискусії навколо оцінки змісту, цілей та значення для подальшого розвитку демократичних інститутів в США, підписаної в 1620 р. на борту "Мейфлауер" "Угоди", переважна більшість учасників якої склали сепаратисти. Аналізуючи розмаїття оцінок цього документа у вітчизняній та американській науці, дисертант підкреслює, що, на його думку, ключовими словами, які розкривають зміст та задум авторів, є "громадянський політичний організм", оскільки цим словосполученням у протестантській доктрині (згідно з тлумаченням М.Вебера) називалась держава як живий організм, що розвивається і змінюється, а не жорстка, статична, незмінна конструкція. Ці міркування приводять до висновку, що "Угода" і практичні спроби її реалізації, як і рішення Генеральної Асамблеї Вірджинії, дійсно були історичними прообразами розбудови майбутніх демократичних інститутів США.

Прийняті на Загальних зборах Нового Плімуту "Великі основи 1636 р." закріпили як закони "7 статей" 1617 р., так і "Угоду" 1620 р. Не коментуючи змісту всіх статей "Великих основ", автор дисертації звертає особливу увагу на те, що "Основи" не пов'язували обмеження або розширення громадянських прав у залежності від віросповідання. Це свідчить, як вважає автор, по-перше, про еволюцію політико-правових уявлень пуритан від екстремістсько-радикальних в бік поміркованого конгрегаціоналізму і, по-друге, про компромісну обережну політику в релігійній сфері, у відносинах магістрату і конгрегацій. Ця політика та прийняті нормативні акти створювали можливість для запобігання серйозних конфліктів за релігійними мотивами всупереч жорсткій політиці офіційного Лондона та англійської церкви.

Третій параграф глави «Інтерпретація концепції ковенанту в ортодоксальному пуританізмі та нонконформізмі» містить аналіз розбіжностей в інтерпретації цієї концепції. Вивчаючи цей аспект теми, автор вказує на протиріччя, що мають місце в оцінках державного устрою Масачусетса, прийнятих там нормативних актів, а також ідей Дж.Уінтропа, Дж.Коттона та ін. Ці протиріччя полягають у тому, що у вітчизняній науці (під впливом тверджень Г.Аптекера та В.Л.Паррінгтона) характер державного устрою Масачусетса розцінюється як "теократія", "теократична олігархія" (А.А.Кислова, М.Е.Покровський, Л.Ю.Сльозкін). На думку пошукувача, дискусійний характер оцінок має місце через юридичну невизначеність терміна "теократія", який стоїть поряд з такими

політологічними термінами, як олігархія, тимократія, аристократія тощо. Автор вказує на розбіжності в тлумаченні цього терміна в Салигіна Є.М. та Тихомирова М.Ю («форма держави», «форма державного правління»).

У 1641 р. Загальні збори колонії затвердили "Звід свобод", у якому, по-перше, не говорилося про належність колонії Англії, по-друге, підкреслювалась необхідність прийняття власних законів, по-третє, акцент робився на необхідності подальшого вдосконалення самоврядування тощо. Значна увага у "Зводі" приділена ролі церкви, зокрема в преамбулі та спеціальній "Декларації про церковні свободи, даровані Господом Ісусом". Спеціальні статті "Зводу свобод" формулюють межі розділення функцій світської влади та церкви. Дослідники, які характеризують ситуацію в Масачусетсі як встановлення теократії, водночас високо оцінюють "Звід" саме за демократичний характер юридичних норм, що містяться в ньому (Г.Аптекер, В.Л.Паррінгтон, Л.Ю.Сльозкін). Для оцінки характеру правління в колонії дисертант пропонує більш коректне визначення - "теократичні тенденції". Більш жорстку позицію в питаннях взаємовідносин влади та церкви зайняли К. та І. Мезери, ідеї яких знайшли неповне вираження в Законі про віротерпимість (1692), який, однак, гарантував віросповідальну свободу (L.H.Leder).

Особливо гостра дискусія точилася в Новій Англії навколо тлумачення концепції ковенанту - насамперед завдяки ідеям та діяльності Р. Уільямса - фігури "нетипічної" на фоні новоанглійської ортодоксії (Д. Бурстін), а також його однодумців Т. Хукера, Д. Уайза, Д. Мейх'ю. Специфіка їх позиції полягала в тому, що теологічні проблеми й питання вони сприймали через можливість їх практичного застосування до потреб громадського життя. Найбільш повно ідеї нонконформізму викладені в роботі Р. Уільямса "Кривавий догмат переслідування за справу віри". У цій праці Р. Уільямс радикально переосмислив концепцію ковенанту і по суті замінив її теорією суспільного договору. Божественне породження держави полягає в її природності, яка випливає із споконвічної спільності людей. Світська влада не повинна і не в змозі керувати душею людини. Верховний суверенітет народу ("Суд народу") розділяє функції церкви та світської влади.

Підсумовуючи проведене в першій главі дисертації дослідження, автор робить висновки: унікальність досвіду державно-церковних відносин у Новому Світі вимагала вміння знайти компроміс, обережності у вирішенні проблем віросповідання, прагнення до законодавчого закріплення питань

державно-церковних відносин. При всіх розбіжностях у переконаннях відносно концепції ковенанту та методів її втілення в життя доктринальні засади політико-правових ідей ортодоксального пуританізму і нонконформізму були єдиними - кальвінізм. Демократичні інститути, що створювали колоністи, склали фундамент майбутньої державності в США.

Друга глава "Конституційне регулювання державно-церковних відносин американськими штатами та федерацією до прийняття Першої поправки до Конституції" присвячена дослідженню відносин між державою та церквою в Новому Світі в період від початку XVIII ст. до прийняття федеральної Конституції 1787 року. Дисертант перш за все звертає увагу на відносини між державою та церквою саме в штатах, підкреслюючи велике значення конституційного досвіду суб'єктів федерації, а також майже повну недослідженість цього аспекту теми у вітчизняній правовій науці (за винятком дослідження В.І.Лафітського).

У першому параграфі другої глави "Державно-церковні відносини в американських штатах (перша половина XVIII ст.) і в період боротьби за незалежність" дисертант розкриває зміст ключових понять, які широко вживаються в англо-американській юридичній літературі, таких як запровадження релігії (англ. the establishment) та деномінація. Автор дослідження констатує той факт, що "запровадження" релігії та церкви мало місце тільки в південних колоніях: Вірджинії, Меріленді, Північній Кароліні, Південній Кароліні, Джорджії, у яких англіканізм був державною релігією. Род-Айленд, Пенсільванія, Делавер, Нью-Джерсі не мали запровадження релігії ні в якій формі. У Массачусетсі, Коннектикуті, Нью-Гемпширі та Нью-Йорку була запроваджена конгрегаційна церква. Однак модель "запровадження" релігії та церкви відрізнялась від європейської тим, що в цих колоніях англіканізм та різні деномінації і секти користувалися підтримкою держави в різних формах. Дисертант звертає увагу на ту обставину, що в Массачусетсі, чий державний устрій часто характеризується як теократичний, юридично конгрегаційна церква була запроваджена тільки в 1692 році (рішення Генерального суду про загальне оподаткування на її користь).

Пошукувач також звертає особливу увагу на свідчення сучасників революційних подій (губернатора Массачусетса Т. Хатчісона, губернатора Нью-Джерсі У. Лівінгстона, Б. Раша та інших), які підтверджують, що американська революція для її учасників була релігійною кампанією.

Рішення континентального Конгресу були наповнені біблейськими текстами подібно до "духовних документів" (за словами Е. Хемфрі).

У другому параграфі глави "Компаративний аналіз конституційних норм північно-американських штатів щодо регулювання державно-церковних відносин до прийняття федеральної Конституції 1787 р." дисертант аналізує відповідну нормативно-правову базу, звертаючи увагу на те, що рухаючись до релігійної свободи, нонконформісти та помірковані деїсти мали одну мету при різних шляхах її досягнення. У питаннях релігії деїсти мали більше спільного з нонконформістами, ніж з раціоналістами нігілістичного гатунку.

Аналізуючи відповідні конституційні норми штатів, дисертант розкриває зміст політичної боротьби у Вірджинії між прихильниками "Білля про встановлення релігійної свободи" (Т. Джефферсон, Дж. Медісон) та "Білля про загальне оподаткування" (П. Генрі та ін.).

Вивчаючи статтю XVI "Декларації прав Вірджинії" (1776), ст. II "Білля про права" Пенсільванії (1776), "Акт щодо віротерпимості" Коннектикута (1784), ст. III Конституції Массачусетса (1780), ст. VI "Білля про права" Нью-Гемпшира (1776), ст. XXXIII Конституції Меріленда (1776), ст. XXXII Конституції Північної Кароліни (1776), а також відповідні норми, прийняті в штатах Нью-Йорк, Південна Кароліна, Нью-Джерсі, Джорджія, дисертант в результаті компаративного аналізу дійшов висновку, що твердження Л. Уіплла (L. Whipple), прийняте вітчизняною наукою, про досвід Вірджинії як взірець для інших штатів, помилкове.

На думку автора, прийняття у Вірджинії «Білля про встановлення релігійної свободи» не настільки важливе для розуміння американського досвіду, ніж та обставина, що шість штатів мали загальне оподаткування на користь церкви.

У третьому параграфі "Прийняття федеральної Конституції 1787 року і проблема розмежування повноважень між штатами та федерацією в сфері регулювання державно-церковних відносин" автор у першу чергу розглядає пункт 3 статті VI, аналізуючи його зміст і намагаючись знайти пояснення тому факту, що у федеральній конституції, прийнятій віруючими людьми, відсутні посилання на Священне Письмо. У документах конституційного Конвенту також відсутні посилання на божественне керівництво його роботою.

З точки зору дисертанта, найбільш повно зміст норми може бути розкритим при дослідженні її попереднього формулювання, яке пропонував

Конвенту та "Комітету по деталях" Ч. Пінкні. Текстологічний аналіз названої норми дозволяє автору дисертаційного дослідження зробити висновок, що переклад VI статті українською та російською мовами не зовсім правильно відображає її зміст. Ототоження понять "religious test" ("релігійна перевірка") та "qualification" ("кваліфікація") з поняттями "належність до будь-якої релігії" та "умова для займання будь-якої посади" (в перекладі російською мовою "принадлежность к какой-либо религии" и "условием для занятия какой-либо должности") неправомірне.

Дисертант вважає, що з прийняттям федеральної Конституції подальший розвиток конституційної концепції відносин між державою та церквою був обумовлений тим, що штати делегували федерації тільки обмежений перелік повноважень, який не підлягав широкому тлумаченню. Будучи переконаним у тому, що федеральну Конституцію неможливо розглядати у відриві від конституцій штатів, автор вважає твердження Г. Аптекера про "дивно світський характер конституції", у якій не знайшлося місця клерикальним ідеям, суперечним загальній концепції державно-церковних відносин у США. Дисертант привертає увагу на ту обставину, що штат Вермонт відмінив релігійну кваліфікацію в 1793 р., Массачусетс - в 1822 р., Північна Кароліна - в 1835 р., Делавер - в 1840 р., а Нью-Гемпшир - тільки в 1877 р.

Пошукувач полемізує з В.І.Лафитським відносно розмежування повноважень штатів і федерації. На думку дисертанта, помилково розцінювати процес подальшого державотворення в США крізь призму тези про «вилучення із компетенції штатів кола відносин».

На підставі проведеного вивчення автор роботи дійшов висновку, що федеральна Конституція не ставила за мету відокремити церкву від держави, делегати конституційного Конвенту намагалися не втручатися в дуже складну і делікатну сферу суспільних відносин і, спираючись на попередній досвід "дипломатичного" підходу до цих питань, залишали вирішення проблеми державно-церковних відносин у компетенції штатів.

Третя глава дисертації "Конституційне регулювання державно-церковних відносин США з прийняттям Першої поправки (1791 р.)" містить науково-теоретичний аналіз державно-церковних відносин у світлі прийняття Першої поправки.

У першому параграфі "Дискусійний характер проблеми впливу ідей Просвітництва на політико-правові ідеї "отців-засновників" дисертант

підкреслює, що у вітчизняній літературі досить сталим є уявлення про виключну роль ідей Просвітництва в генезисі конституційного процесу в США. Не поділяючи повністю цієї точки зору, автор вважає за необхідне проаналізувати аргументи авторів роботи "Конституція США: історія і сучасність", оскільки названа праця узагальнює позиції вітчизняних учених щодо впливу ідей Просвітництва на правосвідомість та політико-правові концепції фундаторів державності США. Робота видана нещодавно і не відзначається особливою тенденційністю. Дисертант, по-перше, піддає сумніву принцип, згідно з яким в основі політико-правових ідей засновників США покладена «натуралістична природа людини, на якій базувалися їх уявлення про належний державний устрій». Автор дисертації, навпаки, впевнений, що в основі концепції про належний державний устрій було покладено кальвіністично-пуританське уявлення про "гріховну сутність людини". Свої докази дисертант базує на вивченні поведінки засновників американської держави у суспільстві, їх особистого листування з членами родини, публічних виступах, при цьому звертається увага на переклад деяких джерел, який спотворює зміст (наприклад, міркувань Б. Франкліна в "Автобіографії" про "Провидіння, яке управляє світом"):

По-друге, дисертант вважає за необхідне уточнити оцінку внеску Т. Джефферсона та його послідовників у конституційне будівництво. Спираючись на слова самого Т. Джефферсона (з листа доктору Дж. Прістлі), можна стверджувати, що його роль у підготовці Конституції перебільшується.

По-третє, автор дисертації не може погодитися з положенням щодо філософської основи американської просвітницької ідеології, оскільки деїзм, який завжди передбачає Бога-творця світу, не можна тлумачити по-різному, в залежності від ідеологічних переваг коментарів.

По-четверте, непереконливо виглядає теза авторів названої праці відносно того, що засновники держави передбачали існування релігії "у раціонально переосмисленій формі та зведеної до популярного етичного вчення".

По-п'яте, автори приводять досить парадоксальний аргумент, коли стверджують, що "прямий атеїзм" був не розповсюджений, оскільки багато кліриків були патріотами. Спираючись на історичні факти та свідчення сучасників революційних подій, дисертант стверджує, що саме релігійна ідеологія була домінуючою в суспільстві того періоду, не зважаючи на

прихильність деяких революційних керівників другого і третього ешелону (Т. Пейн, І. Аллен та інш.) раціоналізму нігілістичного гатунку.

У другому параграфі "Позиція Джеймса Медісона в полеміці щодо доцільності прийняття "Білля про права" автор досліджує причини прийняття федерального Білля та різні позиції штатів відносно необхідності прийняття цього нормативного акта. Більшість штатів вважала прийняття «Білля» зайвим, оскільки наявність власних біллей та декларацій була достатньою. Дисертант не погоджується з твердженням А.А. Мішина щодо «загального невдоволення відсутністю Білля». Негативну позицію відносно необхідності прийняття Білля зайняли А. Гамільтон та Д. Медісон, які висунули досить чіткі юридичні аргументи, доводячи, що не треба обмежувати повноваження, яких не існує (Див., наприклад, «Федераліст»). Однак зусилля Північної Кароліни, Нью-Йорка та Род-Айленда призвели до обговорення і прийняття Білля. Значну роль в його прийнятті зіграла зміна позиції Д. Медісона під тиском Т. Джефферсона. Однак автор допускається припущення, що вплив Джефферсона не був єдиною причиною зміни позиції, вважаючи, що Медісон орієнтувався на електорат, зокрема, баптистів Віргінії, які висловлювали побоювання у зв'язку з відсутністю федерального "Білля про права". Аналізуючи текст промови Медісона в палаті представників, де він запропонував свій проект Білля, автор дисертації звертає особливу увагу на формулювання поправки, яка передбачала захист свободи совісті та заборону запровадження національної релігії, що свідчить про намір Медісона обмежити повноваження федерації у цій сфері.

Дисертант вважає за необхідне звернути увагу на некоректне тлумачення пропозиції Медісона І. Брантом (I. Brant), який стверджує, що ця пропозиція заборони запровадження національної релігії означала заборону запровадження релігії також і в штатах. На думку автора, не можна змішувати пропозицію вимоги від федеральної влади "заборони запровадження національної релігії" з пропозицією вимоги від штатів лише "заборони нехтувати рівні для всіх права совісті".

Дисертант, зокрема, відзначає, що деяку плутанину в тлумачення суті дискусій щодо релігійних проблем в США вносить неаутентичний переклад термінів "національна релігія" (англ. - «national religion») як "державна релігія" (В.Г. Каленским, наприклад). Посилаючись на висловлювання

Медісона в "Окремих меморандумах", дисертант стверджує, що Медісон ніколи не мав на увазі, що «національна релігія» тотожна «державній».

У третьому параграфі "Прийняття Першої поправки до федеральної Конституції і наукова дискусія навколо її тлумачення" автор ретельно аналізує дебати на Конгресі з приводу прийняття Першої поправки, розглядає запропоновані конгресменами формулювання змісту норми та аргументи сторін. Пошукувач вважає, що тільки всебічний огляд та аналіз процесу прийняття «Білля про права» дозволяє запобігти одностороннім оцінок і зробити науково вивірені висновки щодо кола правовідносин, які вона повинна була регулювати.

Дисертант не погоджується з точкою зору В. Бернса (W.Berns), Дж.О'Ніла (J. O'Neill), Дж. М. Малбіна (J. M. Malbin), Р. Л. Корда (R.L. Cord), які вважали, що Конгрес, приймаючи поправку, передбачав у ній "вузький" зміст, тобто що вона повинна забороняти підтримку державою лише однієї релігії або церкви, але не перешкоджати рівній та справедливій допомозі всім віросповіданням та релігійним організаціям. Автор вважає, що зміст Першої поправки - в побудові "стіни між державою та церквою" (за висловом Т. Джефферсона), але тільки на федеральному рівні. Автор роботи доводить також, що в той історичний період поняття "свободи совісті" не передбачало "свободи на невіру" (про це свідчить, зокрема, позиція Б. Хантінгтона з Коннектікута, який запропонував «гарантувати всім свободу совісті, але не захищати тих, хто не сповідує ніякої релігії»).

Позиція Е. Джеррі з Массачусетса, яку також аналізує пошукувач, ще раз дозволяє зрозуміти різницю між термінами "федеральний" і "національний". Так, Джеррі заявив, що «немає «федералістів» та «антифедералістів», а існують «ратифікатори» та «антиратифікатори», тільки перші виступають за «національний уряд», а другі за «федеральний».

Дисертант звертає увагу на те, що Конгрес заперечив усі спроби звузити зміст Першої поправки («заборона запровадження статуту віри або релігійної доктрини», «заборона запровадження засобу богослужіння»), що ще раз підкреслює тезу про наміри конгресменів заборонити урядову допомогу, яку могла надавати федеральна влада всім без винятку віросповіданням.

Дисертант спростовує твердження про те, що Сенат звузив межі «заборони на запровадження» тільки до повноважень Конгресу (В.Г.Каленский). Роз'яснення Медісона Вайнінгу (Vining), Шерману

(Sherman), Сільвестру (Sylvester) свідчать, що з самого початку він, а потім палата представників мали на увазі, що «заборона на запровадження» буде стосуватися тільки Конгресу.

Ратифікація федерального «Білля про права» штатами свідчить, що Білля не забороняв штатам запровадження релігії та підтримку церков. Відокремлення церкви від держави в штатах затяглося до середини ХІХ століття і проходило добровільно без будь-яких посилок на федеральний Білля про права.

Заключну частину дисертації складають висновки. В них автор підсумовує найважливіші наукові результати проведеного дисертаційного дослідження, формулює пропозиції щодо подальшого осмислення проблем державно-церковних відносин.

Основні положення дисертації викладені в наступних публікаціях:

1. Влияние идей кальвинизма на формирование национальной психологии североамериканцев // Тезисы докладов на региональной научно-практической конференции "Национальная психология и проблемы ее исследования". - Днепропетровск: ДГУ, 1991. - С. 89-91.

2. Правосознание в структуре национальной психологии североамериканцев // Национальная психология и духовные ценности народа. - Днепропетровск: ДГУ, 1994. - С. 102-105.

3. Развитие конституционной концепции государственно-церковных отношений в США (XVII-XVIII вв.) // Вестник ДГУ. Правоведение. - Вып.2., 1994. - С.41-46.

4. Практика Верховного Суда США по разрешению дел, касаемых свободы вероисповедания и отправления религиозных обрядов // Вестник ДГУ. Правоведение. - Вып.3., 1996 - С.26-29.

5. Государственно-церковные отношения и теократические тенденции в современном мире. // Франція та Україна. Науково-практичний досвід у контексті національних культур.- Днепропетровск, 1997.-Т.2, Ч.1- С.108-109.

Филатов Б.А. Государство и церковь в период становления конституционного строя в США. Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01. - теория и история государства и права, история политических и правовых учений. Одесский государственный университет им. И.И. Мечникова. Юридический институт. Одесса, 1997.

Исследуются политико-правовые идеи пуританизма и Просвещения и степень их влияния на государственное строительство в США. Проанализированы конституционные нормы североамериканских штатов и федерации, регулирующие государственно-церковные отношения. Проведен их компаративный анализ. Раскрывается проблема разграничения полномочий между штатами и федерацией в вопросах «учреждения» религии и церкви.

Philatov B.A. The state and the church during the period of formation of constitutional system in the USA. The thesis as a typescript for a Candidate degree of Law Science on the speciality 12.00.01. - The theory and history of state and law, the history of political and legal doctrines. Odessa State University named I.I. Mechnikov. Law school. Odessa, 1997.

Political and legal ideas of Puritanism and Enlightenment and the degree of their impact on state development in the USA have been investigated. Constitutional norms of northern American states and the Federation which regulate state and church relations have been analysed. Comparative analysis of them have been made. The problem of separation of powers between the states and the Federation concerning issues of «establishment» of religion and the church has been examined.

Ключові слова: свобода совісті, деномінація, державно-церковні відносини, Просвітництво, пуританізм.

433627

AB 38.232